

Bir Tehcir Tanığının Varisi: Kirkor Ceyhan

Mümtaz Sarıççek*

Özet

Türkler 1071'de Anadolu'ya geldiklerinde orada sığınmacı olmayı değil, bilakis orayı yurt edinme amacı güdüyordu. Derin bir devlet kuruculuk geleneği olan Türkler, siyasi egemenlik tesisinin halklarla savaşarak değil öteki egemenliklere karşı başarı kazanarak mümkün olacağını da bilincindeydi. Bu sebeple, Anadolu'da yerleşik olan halklarla iyi geçinmeyi; onların dil, din ve kültürlerine müdahil olmamayı genel bir ilke olarak benimsediler. Türklerle Ermenilerin tarihsel ilişkilerinin ana çerçevesini bu çizgi oluşturdu. Birlikte geçirilen dokuz yüz yıl içinde egemenlik daima Türklerde kalmış olsa da Ermeniler, ekonomik ve kültürel özgürlük içinde yaşamıştır. Ancak modernleşmeyle birlikte milliyetçiliğe dayalı ayrılıkçılık fikirleri önce Ermeniler arasında yayılmıştır. Bu çerçevede, Sultan Hamid'e suikast girişimi gibi çarpıcı örnekleri olan terörizm yoluyla, Ermeniler yeni bir egemenlik oluşturmaya çalıştılar. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni ayaklanmaları bu amaca yönelik yoğun bir çatışma ortamı oluşturdu. Bilhassa Doğu Anadolu'da Ermeni tedbiş hareketleri soykırım düzeyine ulaştı. 1915 Tehcir Yasası bu ortamda, Osmanlı Devletinin aldığı bir tedbir kararıydı. Bu karar gereğince sadece Doğu Anadolu'daki değil İmparatorluğun geniş coğrafyasına yayılmış Ermeniler yine bu coğrafya sınırlarında kalmak şartıyla yer değiştirmeye tabi tutuldular. Kirkor Ceyhan'ın ailesi de bu göç ettirilenler

arasındaydı. Sivas'tan Besni'ye kadar götürülen aile, geçici bir süre orada ikamet etmiş, tehcir kararının kaldırılması ile de yeniden Zara'ya dönmüştür. 1924 doğumlu Ceyhan, tehciri babasından dinlemiştir. Türkçe yazılmış dört kitabı bulunan yazar, bu hatıraları, uzun yıllar sonra "Kapıyı Kimler Çalıyor" başlıklı eserinde öyküleştirmiştir. Bu çalışmada, bu kitapta yer alan öyküler, tehcir merkezli bir inceleme tabii tutulmuştur.

Giriş

Kirkor Ceyhan (1926-1999), Sivas, Zaralı bir yazardır. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Zara'da geçiren Ceyhan, askerliğini tamamladıktan sonra İstanbul'da terzilik yaparak hayatını idame ettirir. Ceyhan ailesi, 1965'te, yerleşmek üzere Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine göç ederler ancak on ay sonra yeniden İstanbul'a dönerler. Kirkor Ceyhan, emekli oluncaya kadar yaşadığı İstanbul'dan Fransa'da yaşayan oğullarının yanına gitmek üzere ayrılmıştır (1980). İlk eşinin vefatından bir süre sonra ikinci evliliğini yaparak Almanya'ya yerleşen (1988) yazar ilk eseri İt Yatağında Ekmek Ufağı'nı 1982'de yayımlar. 1990'lı yıllarda Ceyhan, yoğun bir yazı faaliyetine girişerek Türkiye'de yayımlanacak dört eser daha kaleme alır. Yazarın kendi yaşantısı ile aile çevresinden dinlediği bazı tarihî hadiselerin anı-hikâye biçiminde kurgulanmasından oluşan bu "kısa öykü"ler, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm* (Cennet Kimin) (1995), *Teneke Bağlayanlar* (1995), *Kapıyı Kimler Çalıyor* (1999), *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize* (1999) başlıklarını taşır. Bu eserler, bağımsız hikâyelerden müteşekkil "kısa öykü" biçiminde olsa aynı zamanda çoğu birbirine bağlı/birbirinin devamı metinlerdir. Bu eserlerle Türkçeye önemli bir hikâye külliyatı kazandıran Ceyhan'ın sanatının belirleyici ögesi, keskin dil zekâsı ile Zara ağzının olağanüstü zarafetini ve kıvraklığını yansıtmıştır.

Edebî metin ile yazar arasındaki ilişki daima tartışılmıştır. Kurgusal edebî

(*) Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

metinlerin; yani, roman, hikâye ve benzerlerinin yazarın hayatını/gerçeklerini anlattığı varsayımı bir tahlil/tenkit tutumudur; kısmen gerçekçidir. Zira her edebî metin öyle değildir; öyle olduğunu kabul etmek “yaratıcı deha”nın göz ardı edilmesine yol açar. Bununla birlikte, bilhassa anı/hatıra-roman/hikâye çerçevesine giren eserlerin bu bağlamda çözümlenmesi de yerinde bir tutumdur. Edebî metnin hangi amaca yönelik olarak tahlil/tenkit edileceği de bu eserlere yaklaşım tarzını belirler. Sözelimi bir edebiyat bilimi faaliyeti olarak “estetik değer” araştırması yapmak söz konusu olduğunda bu tutumun önemi azalırken, bir kültürde gelişen “fikir hareketleri” takibi amaçlandığında bu tutum vazgeçilmezlik arz eder. Tarihî bir hadisenin “gerçeklik” düzeyini tespit etmede de bu kapsamdaki edebî metinlerin verileri sınırlı ölçüde işe yarayabilir. İncelemecinin “kurmaca” yapan bir yazarın doğruyu anlatmaktan çok ya da en azından “doğru” kadar “güzel yazma”yı da amaçlayacağını; bu bağlamda gerçeği bütün yönleriyle değil ayıklayarak; yeniden düzenleyerek anlatacağını hesaba katması kaçınılmazdır. Keza tarihî hadisenin zamanı ile edebî metni oluşturma zamanı arasındaki mesafe de göz önüne alınmalı; aradan geçen zamanın yazar üzerinde yaratacağı algı değişimleri gözden kaçırılmamalıdır.

Kirkor Ceyhan, bahis konusu beş hikâye kitabında, kendi gözlem ve yaşantılarının yanı sıra bilhassa babasından ve yakınlarından dinlediği; şahidi olmadığı bir takım tarihî hadiseyi bu olayların üzerinden elli yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra kurgunun dünyasına taşımıştır. Yazar, bu metinleri yazdığında doğup büyüüp emekli oluncaya kadar yaşadığı memleketi Zara’dan da, Türkiye’den de uzakta, ileri bir yaşta. Bu sebeple, yazarın ülkesine ve geçmişine duyduğu özlemin gerçek algısını değiştirmiş olmasını da ihtimal dâhilinde düşünmek gerekir. Ceyhan’ın hikâyeleri incelenirken bu hususlar göz önünde tutulacaktır.

1. Zara’dan Şahlanan Türkçe

1.1. “Dokuyucu Ana”nın Dili

“Dokuyucu ana” bir arketipsel figürdür; insan ruhunda kadına yüklenen “yuva kuruculuk” işlevini temsil eder. Mitolojik metinlerde sık sık karşılaşılan bu figür halı/kilim tezgâhının başında güzel sesiyle türküler/şarkılar söyler. “Dokuyucu Ana hammaddeyi seçme, iplikleri yapma ve onları hızla üst üste bindirme sürecinin bir simgesidir. Aşk bağlarını bağlayan, günlük yaşamın modelini dokuyan ve son ipliğin kesileceği zamanı önceden gören örgütleyici kadın ilkesidir.”¹

Homeros Destanlarından *Odyseia*’de, Odysseus’un karısı Phenelopia bu figürün bilinen ilk örneklerindedir. O, Troya seferinden dönemeyen kocasını beklerken kendisine musallat olan talipleri oyalamak için şöyle bir hileye başvurur: Phenelopia, taliplerine, yaşlı kayınpederinin yakında öleceğini; ona, görkemli bir cenaze töreni düzenlenmesi ve cenazesinin de güzel bir kilime sarılması gerektiğini, kendisinin bu kilimi dokuyup bitirdikten sonra taliplerinden birini seçeceğini söyler. Odysseus’un döneceğine dair taşıdığı umut ile kilimi dokumaya başlayan Phenelopia, dokuma ilerleyip kocasından da bir türlü beklediği haber gelmeyince dokumayı geciktirmek için gündüz ördüklerini gece sökmeye başlar. Bu örme ve sökme eylemleri hayatı ve bu hayatı kuran, örgütleyen kadının işlevini temsil eder. Aynı destanda karşılaşılan ikinci bir dokuyucu ana figürü de mağarasında dokuduğu kilimin başında güzel sesiyle şarkılar söyleyen tanrıça Kalypso’dur.

Kirkor Ceyhan’ın annesi “Horik Hatun”, yeni taşındıkları evin borcunu ödemek için para kazanmaya Sivas’a giden Kocasını “Simon Efendi”nin yolunu gözlerken halı tezgâhının başında gözyaşlarına kattığı türkülerıyla Odyseus’un oğlu Telemakhos’un yerini tutan oğlu Kirkor’u avutmaya; ona,

(1) Cherry Gilchrist, *Dokuzlar Çemberi*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1993, s. 44. (Çev. Şen Süer Kaya)

babasının yokluğunu hissettirmemeye çalışır. O bunları yaparken Türkülerin dilinin çocuğunun ruhunda yaratacağı etkiden habersiz bir dokuyucu ana tavrı içinde; hayatı örgütlemeye, yuvasını korumaya çalışmaktadır.

Milliyetin aslı unsuru dildir; bebeklikten itibaren oluşmaya başlayan bilincin çerçevesini dilin imkânları belirler. Dış dünyadan duyum yoluyla edinilen algıların fark edilmesi; anlamlı hâle gelmesi dil ile mümkün olur. Bu bakımdan “ana dili” kimliğin oluşumunda belirleyici hatta en baskın unsurdur. Buna karşılık herhangi bir dili ileri yaşta öğrenmek kimlik oluşturmaz ve aidiyet duygusu yaratmaz. Kirkor Ceyhan’ın Türkçe ile münasebeti bu iki durumla da örtüşmez; ana dili Ermenice olsa da ikinci dil Türkçe, daima evin içindedir. Yazarın çocukluk günlerinden başlayan hatıralarının etrafında kurgulanan *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm* hikâyeleri, onun bu durumu hakkında önemli bilgilere ulaşmamıza imkân verir. “Dokuyucu ana” Horik Hatun mahzun bir Anadolu kadınıdır; kocasının yokluğunda evin düzenini korumaya çalışırken hasretini çektiği Simon’a, uzaktaki akrabalarına ve ölülerine velhasıl “olur olmaz” sürekli gözyaşı dökken biridir. Bu durum anlatıcının dilinden şöyle aktarılır:

Ağlayıp günlük gözyaşını dökünce, sıra türküye gelirdi. Herhangi türküyü okursa okusun gayet ağlamaklı iniltiyle, sözü seferberlik ve göç hikâyelerine getirir, eşek üstünde gazel okuyan kör hafızlar gibi bizi derde kedere bu genç çağımızda boğar, kendisi de durmadan yeniden ağlardı. Hey oğul hey diye başlayan; “Çıkayım gideyim de oğul uzun yollara/Karışayım da ab yavrum boz bulanık sellere.” Türküsünü bir baylisinin içinden günde birkaç defa tekrarlardı. Hem nasıl bir makam ve gaydeyle tekrarlayış. (STB: 13)

Henüz beş-altı yaşlarında bir çocuğun karşısında Türkçe ağıtlar yakıp türküler söyleyen bir anne vardır. Çocuğun onunla bu dil aracılığıyla duygudaşlık kurduğu, “bizi derde kedere bu genç çağımızda boğar” ifadelerinden anlaşılabilir. Anlatıcının, bu durumu

uzun yıllar sonra, yetişkin bir insanın bakış açısından yansıtmakta oluşu tarafsızlığı ve güvenilirliği artırıcı bir tutumdur. O ikinci/yabancı bir dilin mesafeli duruşunu değil “ananın dili”nin sıcaklığını, kuşatıcılığını ruhunda hissedilen; bilinci ve benliği o dille yoğrulmuş bir çocuktur. Annenin söylediği türkü ise muhtemelen, bir göç/yolculuk/gurbet hikâyesi olan Karacaoğlan’ın “Ağlayı ağlayı düştüm yollara/Karışayım boz bulanık sellere” koşmasının bir varyantıdır. Yolculuk, insan ruhunun derinliklerinde daima karşılığı olan arketipsel bir eylemdir. Horik Hatun’un türküleri de Kirkor’un bilinçdışının insan köklerini canlandırır.

Babası evde olmadığı için ilkokula kaydı yapılmayan Kirkor, akranlarının okula gidiş gelişine özenerek kayıtsız ve kaçak olarak okula gider. Öğretmen tarafından sürekli kovulmasına aldırmadan ısrarla okula gelen Kirkor nihayet öğretmenle iletişim kurmayı başarır: İletişimin dili; ananın dili, türkülerdir. Sınıfta öğretmenin çaldığı keman eşliğinde türküler söyleyen çocuğun durumunu yazar şöyle aktarır:

“Türküye başlayıp okudukça demek ki, sesim kulağıma gelip, beni efkârlandırıp бүsbütün costurdu. O aralar da Urfa’lı Mukim Tabir’in;

Kapıyı çalan kimdir.

Aç bakam gelen kimdir.

Yaram derine düştü.

Belki gelen hekimdir.

Türküsünü çok iyi okur, pek güzel yerine getirirdim. Çalgıya malgıya lüzüm yok, ben durmadan ötüyorum. Öğretmenin yayı tutup da havaya girmesine dahi fırsat vermeden, ben davulumu dövmeye başlamıştım ki, öğretmene bakıyorum. Durmadan gülüyor, hem de beni beğeniyor gibi geliyor bana. Canım zaten yanmış bahaneye bakıyorum.

“Halepli bahçesinden” beytini de bitirir bitirmez hemen hiç aman soluk vermeden,

Urfalı Cemil Cankat'ın sonraları çok güzel okuduğu;

Mezarımın başı Urfa'ya karşı

Başucuma koyun yazılı taşı.

Türküsünü de bir çırpıda çıkarttım aradan. Benim durumum öğretmeni gerçekten ürküttü. Eğer kemanın yayıyla beni itip öteye sürmese Diyarbakırlı Celal'in;

Silmedim gözyaşımı

Aşkın ile ağlıyanı

Girip tekmil güney doğuyu başa çıkaraçağım.” (STB: 27)

Duygu yüklü, zengin içerikli, coşku dolu bu türkülerle ananın dili, çocuğun dili olur. Türkçenin bütün inceliklerini ana dili düzeyinde bilen ve tabii olarak kullanan Horik Hatun arada bir asıl ana dili olan Ermenice'yi de hatırlar. Ancak bu gündelik hayatın değil dinî metinlerin dilidir; “Zaman zaman da Ermenice dualar, hele de Hayr mer (Bizim babamız) duasını öğretiyordu.” (STB: 16)

- Oğlum işte Gağant geliyor. Adettir kış gelince nasıl ki cümle âlem, kurdu kuşu evine yuvasına tünerse, Ermeni milleti de müsvekez (kesinlikle demek istiyor olmalı) evinde olur. Olur ki evinde yaşayan bütün mahlûkata sevgi gösterisinde bulunup da gağantel etsin. Herbalde anlamışsınızdır. İsa efendimiz doğum günü olan Noel'in Ermenicesini kastettiğini anamın. (STB: 29)

Yazarın bütün eserleri incelendiğinde, ümmi bir kadın olan Horik Hatun'un, Ermeniceyi bazı dinî ritüeller ve şahıs adları dışında neredeyse hiç kullanmadığı; Türkçe'nin Zara ağzının kelime hazinesini ve söyleyiş güzelliğini yansıtacak bir dili benimsediği gözlemlenmiştir. Deyimler, atasözleri, argo ifadeler de bu dilin kapsamındadır. Onun bu tercihi belirli bir bilinçle ya da amaca yönelik olmayıp kendiliğinden ve yüzyıllardır içinde yaşadıkları hayatın doğal

bir eğiliminin sonucudur. Tabii dil ancak böyle bir süreçte oluşur; gelişir ve benimsenir. Kirkor Ceyhan'ın “ana dili” Ermenice olsa da “anasının dili” Türkçedir; o bu dilin yazarıdır.

1.2. Babanın Dili

Kirkor Ceyhan'ın babası Simon Efendi gençlik yıllarında öğretmenlik yapmış; Ermeni mekteplerinin kapatılmasından sonra da ailesini duvar ustalığı ile geçindirmiş aydın bir zattır. İleri yaşında İstanbul'a göçünceye kadar yaşadıkları Zara'da çevrenin kültürünün ve dilinin tam bir mümessilidir. O, Cumhuriyet sonrasında İstanbul'da yayımlanan ve Agop Dilaçar'ın da yazarlığını yaptığı Nor Lur (Yeni Haber) gazetesinin takipçisi olacak kadar da dünyaya açık biridir. Keza 1965 yılında onun ailece Ermenistan'a göç etme macerasında bu gazetenin yönlendirici bir rol oynamış olması muhtemeldir.²

Zara halkı arasında Sığı Usta olarak anılan Simon Efendi, Türkçeyi, Zara ağzını ana dili Türkçe olan herhangi bir insan kadar doğru ve güzel kullanır. Eşi Horik Hatunla konuşurken “Vır vır eder durursun; imansız karı, görüyon mu bunu!” (İY: 103) diye kızarken; kumar oynarken yakalanıp götürüldüğü karakolda cebinden çıkan gazeteyi soran kumandana bilgi verirken “İstanbul'da, hem de resmen, hükümetimizin müsaadesiyle. Hemi de Gazi Paşamızın Türk Dil Kurumu'ndan yakın arkadaşı Agop Efendi yazıyor.” diyen; kumandanı beklerken iç konuşmasını “Ulan namussuz yüzbaşı diyorum içimden, bu boku yiyecektin de neden bu köpek döllerini anamı belleyip, pabucumu elim vermeden yemedin! Ben karının yüzüne nasıl bakarım?” biçiminde yaparken hep aynı Türkçeyi konuşur. Bu dil, İstanbul ve büyük şehir azınlıklarının konuştukları kırık Türkçe değil, Zara Türklerinin ağzıdır.

Bu dilin tabiliğini belirleyen öğelerden biri bilincin kontrolünü en çok kaybettiği

(2) Rifat N. Bali, Cumhuriyet Dönemi Arşiv Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını, Tarih ve Toplum, S:228, Aralık 2002, s. 41-51.

anlardaki durumdur. Öfke, sarhoşluk, aşırı heyecan gibi hâllerde kontrol dışı bir dil tasarrufu söz konusudur. Simon Efendinin yukarıda alıntılanmış tüm konuşmaları böyle anlardan seçilmiştir ve bu tutum onun da Türkçeyi ana dili gibi benimsemiş olduğunu gösterir. Simon Efendi, oğlu Kirkor'a hatıralarını anlatırken de aynı dilin tabiiği ve akıcılığı içinde konuşmaya devam eder:

İktiza ettikçe ayak yoluna kışlanın üstündeki kör derelere gider kuşak açarız. Hiç de zamani olmadığı halde, hiç kimseye söyleyip de ürkütmeden, derenin yolunu tuttum. İlerledim epeyce. Ola ki benim gibi karın ağrısı tutup da bir başka gelen de olur korkusuyla daha da ilerledim. Purun üstünde bir çukura uzandım. Hep yaşlı anamla karımı düşünüyorum. Yılan kelep olmuş ayaklarıma az mı sarıldılardı. (...) Evde bir sürü başı açık kan ayak eksiketek var. Yarabdim ne olacaktı ne olacağız, sen yardım et... (KKÇ: 11)

Bu konuşmalarda geçen “ayak yolu”, “kör dere”, “kuşak aç-”, “pur”, “yılan kelep ol-”, “başı açık”, “kan ayak”, “eksiketek” gibi söz ve söz grupları bu tabii konuşma dilinin lügatini yansıtır. Aşağıdaki iç konuşma yazarın ailesinin dil tasarrufu konusundaki tutumu ile ilgili bir ipucu da içerir.

Halbuysa kilisede Ermenice duaları papaz efendi okur, yer yer İsa efendimizin ismi geçtikçe biz de başımız çıkarır Hıristiyanlığımıza devam ederdik. Ya bu öyle mi? Bilmediğimiz bir lisanda (Arapça) gece gündüz çabala dur ki iki cümleyi ard arda çatıp da söyleyesin, öğrenme yaşlı bir baylı geçmiş kişiler olarak. (KKÇ: 14)

Simon Efendinin, Ermenice duaların papaz tarafından okunduğunu ve cemaatin duaya pasif dinleyiciler olarak katıldığını belirtmesi Ermenicenin işlevinin kısıtlılığı konusunda açıklayıcı niteliktedir. Sonuç olarak Kirkor Ceyhan'ın içinde büyüdüğü evin dilinin “ana dili” Ermeniceden ziyade annesinin dili Türkçe olduğu; yazarın bu dil bilinci içinde doğup büyüdüğü bir vakıdır.

1.3. Yazarın Dili

Tahkiyeli (öykülemeci) eserler bir anlatıcı vasıtasıyla nakledilirler. Bu anlatıcı ya gözlemci, ya öznedir. Gözlemci anlatıcı, ya uzaktan seyircisi olduğu bir hayatı sınırsız bir bakış açısıyla (III. Kişi ve Tanrısal tutum) veya daha yakından şahit ve kısmen müdahil olduğu bir hayatı sınırlı bir bakış açısıyla (I. Kişi ve nesnel tutum) anlatır. Özne anlatıcı ise kendi öyküsünü sınırlı ve dar bir bakış açısıyla (I. Kişi/kahraman anlatıcı ve öznel tutum) sunar. Ancak modern roman-hikâyede karşılaşıldığında eleştiri konusu edilen fakat postmodernin temel eğilimlerinden biri olan “yazar anlatıcı” söz konusu ise aynı anda bu anlatım ve bakış açılarının hepsini veya bir kısmını bir arada veya nöbetleşe kullanma hak ve yetkisini kullanır. Anlatıcılık dilin kullanımıyla doğrudan ilişkili bir tutumdur; eserin dili anlatıcının dilidir.

Kirkor Ceyhan hikâyelerinde bu anlatıcı genellikle özne/kahraman olup öznel bakış açısı kullanılmıştır. Ancak bu özne anlatıcı iki farklı kahraman; baba Simon Efendi ve yazar Kirkor Ceyhan'dır. *Kapıyı Kimler Çalıyor*'da baştan sona Simon Efendi anlatıcı olup özellikleri yukarıda anlatılan bir dil kullanılmıştır. *Atımı Nalladı Felek Düştü Peşimize*, *İt Yatağında Ekmek Ufağı*, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm (Cennet Kimin)*, ve *Teneke Bağlayanlar*'da genellikle anlatıcı kahraman, yazar olup onun dili kullanılmıştır. Anlatıcının yazar oluşu ona dil kullanımında sınırsız bir imkân sunar.

Yazarın dilinin baskın özelliklerinden biri yukarıda da değinildiği gibi Zara Türkçesinin söz dağarcığını ve söyleyiş özelliklerini bütün incelikleriyle yansıtan bir tabii dil güzelliğidir. Bu dilin bir diğer özelliği zengin mecazlı söyleyişlere bariz biçimde yer verilmesidir.

Alapapak Ali'nin kendisi görmese de yüzü gözü sidikten tozdan, şafiyan köpeğine dönmüşü ama, kirden grilemiş koca bir peşkiri yırtıp kulaktan ağır başını bir türkmen

gelini gibi sarmışlar bir köşeye oturtmuşlardı. Bağdaşım kurmuş bir buda heykeli sanırdınız. Yağ tulumunu andıran Alapapak gerçekten bir budist kadar rahatlamış bir gülücükle, olanı biteni seyirle meşguldü. (TB: 30)

Alıntıda görüldüğü gibi gösterilen kişi (Ali), “şafiyân köpeği”, “türkmen gelini”, “buda heykeli” ve “budist” ifadeleriyle her cümlede bir başka varlığa benzetilmiştir. Bu benzetmeler okuyucunun zihninde zengin çağrışımlar uyandıracığından anlatım zenginliği yaratıcı bir tutumdur. Sayısız örneği olan bu tutumun akıcı ve coşkulu bir üslup yarattığı muhakkaktır. Üslup, türün ve yazarın kültürel aidiyetinin belirleyicisi; üslup güzelliği edebî metnin vazgeçilmezidir.

2. Tehcir Tanığından Nakledilenler

Kirkor Ceyhan'ın ebeveyni tehcire uğramış bir ailedir. Tehcir yasası uygulamaya konulduğunda memleketi Zara'da amele birliğinde askerlik vazifesini ifa etmekte olan Simon Efendi, kumandanları Yahya Çavuş'un teklifi ile diğer birçok Ermeni ile birlikte göstermelik olarak Müslüman olur ve İbrahim adını alarak tehirden kurtulur. Ancak, tehcirin başlamasından yaklaşık bir yıl sonra iki tehcir kaçağını evlerinde barındırdıkları anlaşılınca aile onlarla birlikte sürgün edilir. Zara'dan yola çıkarılan sürgünler Malatya üzerinden Adıyaman Besni'ye ulaştıklarında yasa uygulamadan kalkar ve bir süre burada kalıp sonra Zara'ya intikal ederler.

Kirkor Ceyhan, yaklaşık on yıl sonra doğduğu bu sürgün günlerinin hikâyesini babası Simon Efendi'den dinler ve yıllar sonra da *Kapıyı Kimler Çalıyor* kitabında anlatır. Eserin yazımı ile vakanın gerçekleşmesi arasındaki sürecin oldukça uzun oluşu; anlatıcının bizzat tanık olduğu değil dinleyici oluşu; anlatımın kurmaca bir edebî tür oluşu bu hikâyeye ihtiyatlı yaklaşmayı zorunlu kılmaktadır. Meseleyi bu çerçevede düşünmek kaydıyla bütün bir tehcir sürecinde yaşananların neler olduğuna bakabiliriz.

2.1. Tehcire Bakış

Anlatıcı Simon Efendi, eserde tehcir kararıyla ilgili bazı kısıtlı bazı yorumlarda bulunur. Bunu yaparken de, olayı Osmanlı Devletinin bir uygulamasından ziyade İttihatçıların bir tasarrufu gözüyle baktığı anlaşılır.

Bu öyle bundan önceki Osmanlı yasağı değil ki üç gün sürsün, ondan sonra sen sen, ben de ben kurtulasın. Bu, onca yıl uğraşıp, imparatorluğu padişahın elinden aldıktan sonra artık önünde durulmaz olan Enverlerin, Talatların, Babaeddin Şakirlerin kanunu. Hatta ola ki Anadolu'da bu emirleri yerine getirmeyecek vali ve kaymakam çıkarsa Yakup Cemil de onları kontrol ve cezalandırmak için gönderiliyor. Kimin canı kaç ki aksini yapmak şöyle dursun düşünmek bile insanları bitiriyor. (STB: 78)

Buna karşılık onun bir sürgün yaşayan her insanın yapacağı gibi sıkıntı verici olaylarla ilgili olumsuz yorumlarına sık sık rastlanır. Buralarda edebî bir tutumla hareket eden yazar; okuyucuya doğrudan bir şey öğretmeye kalkışmak yerine okuyucunun o sonuca kendisinin varması istenir. Yolculuk boyunca, büyük sıkıntılar çekmişler; açlık, yorgunluk, hastalık ve ölüm gibi fizikî sıkıntıların yanında meçhul bir menzile doğru gidişin uyardığı korku; vatanından ayrılmanın verdiği hüznün yaşanması kaçınılmaz duygulardır.

Babası Simon'un bu duygularını aktaran Kirkor Ceyhan'ın, tehcire nasıl baktığına dair bilgileri öğrenmemize yardımcı olacak kaynaklardan biri yakın zamanda yapılmış bir yüksek lisans tez çalışmasıdır³. Bu çalışmaya halen Fransa'da yaşamakta olan yazarın oğlu Arsen Ceyhan ile yeni yapılmış bir mülakat eklenmiştir. Bu konuşmada, Arsen Ceyhan babasının tehcire bakışı ile ilgili oldukça açık ve yeterli bilgileri vermektedir. Buna göre:

(3) Aybike Aladağ, Kirkor Ceyhan'ın Öykülerinin Olumsal Yapısal Yöntem Işığında İncelenmesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2014 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Şamil Yeşilyurt)

Ceyhan, tehcir olayına bikâyelerinde görüldüğü gibi bakmaktaydı. Onun için var olan Sevkîyet olayıdır. Olaya hiçbir zaman tukusal ve duygusal bakmamıştır. Olaya bir Ermeni olarak bile bakmamıştır. Ceyhan daha evvel de değindiğim gibi doğum kimliğine hiçbir önem vermiyordu. Doğum onun için bir kaza idi. (...)

Tehcir olayına ölene kadar Ermenilerle ilgili yapılmış korkunç bir bata olarak bakmıştır. Bütün bu söylediklerime rağmen, benim de şaşırarak gözlemediğim, burada söylemeden edemeyeceğim bir şey var, yoksa dürüst olamam size karşı. Ceyhan hayatının son yılında Taner Akçam'ın konuyla ilgili çalışmasından epeyce etkilendiğini gördüm. Fakat meseleyi çok konuşmamıza rağmen derinleştirme imkânı bulamadık. Çünkü hastalık vücudunu ve zihnini her gün biraz daha zayıflatıyordu.

2.2. Tehcir Uygulamasına Bakış

Simon Efendi, yazara tehcir yasası çıktığı andan itibaren tüm yaşadıklarını aktarmıştır. Tehcir kararı alındığında amele taburunda askerlik yapmakta olan Simon olaydan nasıl haberdar olduğunu ve neyle karşı karşıya bulduklarını anlatır. Buna göre, kararı kumandanları Yahya şöyle bildirir:

“Ustalar size hayatta karşılaşacağımız belki de en zor soruyu soracağım. Zannediyor musunuz ki benim içinde kolay bu soruyla karşınıza çıkmak. Ama ne çare, geleceği ben daha iyi keşfediyor size acıyorum” demiş de bizi bu tehcir ateşinden kurtarmak için Müslümanlığa davet etmişti. Bu alicenap binbaşı bunu bize sorarken kendisine bizim yerimize koyuyor “acaba bu davet bana ‘Müslümanlığı bırak da şu dine dön’ deseler ben ne hal alır ne duruma düşerim’ diye düşünüyor olmalı ki son derece sıkılıyor ve terler içinde kalıyordu. (KKÇ: 14)

Kumandanın bildirdiğine göre şayet Ermeniler ihtida ederse tehcirden kurtulacaktır. Yazarın anlatımına bakılırsa kumandan bu uygulamadan son derece rahatsız olsa da elinden bir şey gelmeyeceği için kanunu

hile yoluyla işlevsizleştirmeye çalışmış ve bunda da muvaffak olmuştur. Ermeniler konuyu kendi aralarında istişare ettikten sonra kumandanın teklifini kabul etmiştir. Bu durum şöyle aktarılır:

Başka çaremiz kalmamıştı. Kışlalarda çalışan bütün ustalar, o gün biraz daha erken paydos etmiş, o gece sabaha kadar ne uyku ne rahatlık, yüzü görmüştük. Hane halkıyla bir sürü meşveretten sonra hepimizde aynı neticeye varmış, isimlerin en yakışanını bulup bulup Margos Giragos adlarını bırakıp bir gecede Ahmet, Mehmet olmuştu. (KKÇ: 14)

Bu din değiştirme işlemi sadece ikrarla olmayıp beraberinde bazı zorunlulukları da getirmiştir. Erkeklerin sünnet olması, herkesin namaz kılmayı öğrenmesi ve kılması, bunun takip edilmesi gibi ibadet ve ritüellerin de yerine getirilmesi gerekmektedir. Simon Efendi bu durumu şöyle aktarır:

Ahmet Mehmet olmakla hemen Müslümanlık olunmuyordu. Bunu Hıristiyanlık gibi sanmayasınız. Hıristiyan ana babadan olup da papaz efendinin de vaftizinden geçtin miydi oldun bal gibi Hıristiyan. Amma Müslümanlık öyle mi? Hey kardeşim. Önce sünnet olacaksın. İş kelimeyi şahadetle de bitmiyor. Hac var, zekât var. Bütün namaz dualarını eksiksiz öğreneneceksin. Ötekiler neyse ne de, bizim uşağın belini büken bu oldu zaten. Halbуса kilisede Ermenice duaları papaz efendi okur, yer yer İsa efendimizin ismi geçtikçe biz de haç'ımızı çıkarır Hıristiyanlığımıza devam ederdik. Ya bu öyle mi? Bilmediğimiz bir lisanda (Arapça) gece gündüz çabala dur ki iki cümleyi ard arda çattıp da söyleyesin, öğrenme yaşı bir hayli geçmiş kişiler olarak. Velhasıl çok debelenmiştik. Bu fedakâr ve faziletli adam bir hayli uğraş, geniş bir boş görüşle bizi tehcir ve sevkîyat afetinden kurtarmıştı. Gel gör ki benim başıma ne haller geldi...” (KKÇ: 14)

Tehcirden ilk sene böylece kurtulan Simon'un ailesi, evlerine sığınan iki tehcir kaçağının yakalanması ile önce gözaltına alınır. Karakolda, Simon oldukça ağır işkencelere

maruz kalır. Ancak, bu sistemli değil tamamen karakolda görevli zaptiyelerin kişisel inisiyatifi ile oluşan bir durumdur. Öyle ki, bunlardan Hot Ali ile Kel Ahmet sürekli Simon'u ve diğer tutukluları döverken diğer bir zaptiye olan Kör Hakkı ona sahip çıkarak ihtiyaçları olan eşyayı bile getirir. Üç gün tutuklu kaldıktan sonra Malatya'ya doğru bütün aile jandarmalar eşliğinde yola çıkarılır. Yolculuk boyunca jandarmalar bilhassa yaşlı ve kadınlarla çocuklara mümkün mertebe iyi davranır: Onlarla aynı sofraya oturup onlarla aç kalırlar.

Başımızdakiler de nihayet jandarma. Yıkıldığımız yere han yapmayacaklar ya, biz üçümüze fazla yüz vermiyorlarsa da yaşlı ana-ma, hasta karıma, ufaklıklara muavenetlerini noksan etmiyorlar. Bir su bulsalar önce onlara içiriyor, bir parça ekmeğe ellerine geçse onlara tattırmadan yemiyorlar. (KKÇ: 30)

Bizi dört beş gündür incitmediler. Yaşlımızı gencimizi kollayıp, buraya kadar getirdiler. Bunun burası askerlik, bu çetin mi çetin kapıda da, öyle sert davranmaları gerekirdi. (KKÇ: 23)

Jandarmalar işte burası Malatya sevkiyat hanesi" dediler. "Şimdi sizi buraya teslim ediyoruz. Hakkınızı helâl edin, bizim işimiz bitti." Allah, Allah nasıl kedere boğılduk. Başımızdaki jandarmalardan ayrılmakla, bacımızdan kardaşımızdan ayrılmanın hiçbir farkı yok. Günlerdir haftalardır en dar en çetin zamanımızı ve yolumuzu bunlarla tep-tik. İnsansan üzülmez misin? Baktım onlar da üzüldüler, çocukları okşamak, anamın elini öpmek... Eh Allah, size selamet versin. (KKÇ: 34)

Onlara iyi davranan sadece jandarmalar değildir; yol boyunca uğradıkları köylerde de hoş muamele görürler. Simon Efendi bu durumu şöyle anlatır:

Köylümüz de vicdan sahibi. Arabanın arkasında yola düzülü sabi sübyanı görünce, yer yer ya terkilerine alıp götürüyorlar, ya da kendileri inip onları bindiriyorlar. Daba o sıralar merhamet hepten göğe çekilmemiş. Çocuklara

şenlik olsun da ne olursa olsun bir keyif bir şadımanlık ki. "Ben şuradan ta şu tepeye kadar bindim" öteki: "ben senden daha çok bindim sayılır" diye de çekişiyor ve ilerdeki başımıza gelebilecek sıkıntılar umurlarında olmuyor. Ben hiç değilse bu durumdan memnun oluyorum. Eğer bu mutluluksa!... Bırak zavallılar bu kadar olsun, çocukluklarını yaşasınlar. Yaşasınlar bakalım. Yorgunluktan kitiri kesilmişte, ara sıra köylünün eşşğine binme mutluluğu... (KKÇ: 19)

Nihayetinde son durakları olan Besni'de halk yoksul olmasına rağmen bunlar gayet iyi muameleler görür. Önce amelelik yaparak iyi para kazanırlar ardından da halkın en çok ihtiyaç duyduğu kalaycılık yapmaya başlayarak burada ciddi bir kazanç elde edecekler ve huzura ereceklerdir.

Para çok çalışmıyor ama hiç kimse hak ettiğimizin altında kalmıyor. Topak topak tereyağlar, mucur mucur bulgurlar, üç beş kanat, canlı canlı tavuk, yerine göre kablın unlu dolduruyorlar. Hele pekmezi artık itine dök. Yaşadıkça neler neler göreceğiz. Bir bolluğa düştük, manasımız gelmiyor. Daba bir ay olmadı, anamın Urfa'nın orta yerinde, aç aç toprağa verdik; ne olurdu o da bu halimizi görseydi. (KKÇ: 50)

İki yıl kadar Besni'de kalan sürgünler refaha erişirler ve yeniden Zara'ya dönerler.

Sonuç

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde burada yaşayan Ermenilerle daima iyi ilişkiler kurmuş, siyasi egemenliklerine saygı gösteren bu halkı "millet-i sâdıka" olarak tavsif etmiştir. Birlikte yaşanan, acı ve sevincin paylaşıldığı sekiz yüz yılı aşkın sürede yöneten-yöneten ilişkisi bu saygı çerçevesinde yürütülmüştür. Ancak 18. yüzyıldan itibaren dünyaya yayılan milliyetçilik ideolojisi Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin de tetikleyicisi olmuş, saygı temelli ilişki sarsılmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında Ermeni ayaklanmaları bütün bu tarihî birlikteliği inkâr

düzeyine ulaştınca egemenliğin sahibi olan Devlet bir takım katı tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerin en önemlisi şüphesiz ki tehcir uygulamasıdır. Bu uygulama günümüzde çoğunlukla sunulduğu gibi bir sebep değil bir sonuçtur. Ayrılkçı Ermeni komitacılar büyük devletlerin vaat ve kışkırtmaları ile sadece siyasi egemenliğe karşı savaşmamış aynı zamanda çoğunlukta ya da güçlü oldukları yerlerde imkân bulduca Müslüman ve Türk ahaliye karşı kıtallere girişmiştir. Uygulamanın yerindeliği tartışılabilir da olayların müsebbibinin büyük ölçüde bu Ermeni komitacılığı olduğu aşikârdır.

Bu süreçte yaşanan onca olumsuzluğa rağmen Türk ve Ermeni halkları arasında keskin ve yerleşik bir düşmanlık duygusu oluşmadığının tipik göstergelerinden biri Kırkor Ceyhan ve ailesinin yaşantısıdır. Türkçenin güçlü bir yazarı olan Kırkor Ceyhan'ın ailesi bu sıkıntılı süreçte yaşamış olsalar da o kaos günlerinden sonra kendi istekleriyle Zara'da ve Türkiye'de kalmaya devam etmiş; halk ve yeni kurulan rejim tarafından asla dışlanmamıştır. Ceyhan da Türk milleti ile kurmuş olduğu duygudaşlığı ömür boyu sürdürmüş, ileri yaşında yurt dışına çıkmasına rağmen Türkçe ve Türkiye ile bağlarını koparmamıştır. Ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı hikâyelerini bu gönül bağı kurduğu Türkiye'de yayımlatmış; Türkçeye aidiyetini bırakmamıştır.

Dönem, Ermeni meselesinin tekrar gündeme geldiği bir dönemdi. Ermeni yazar olarak tanıtılmak hiç de hoşuna gitmese de Aras yayınlarının teklifini kabul etti. İki kitap çıktı. Yine bir kuruluş dahi eline geçmedi. Ermeni kimliğinin afişe edilmediği bir yayın evi istiyordu. (...)

Ceyhan için doğum kimliği bir şey ifade etmiyordu. İnsan da doğadaki herhangi bir

hayvan gibi bir ana rahminden çıkar bu da insanın başına gelen ilk kazadır. Kimileri ömürleri boyu bu kazanın mabkûmu olarak yaşar, kimileri de bu kazayı kabul etmez ve kendi doğum kimliğinin dışında bir şeyler arar, ilişkiler kurar, yeni kimlikler oluşturur.

Dini inançlar ağı da doğum kimliğinin başlıca unsurlarından biridir Ceyhan için. Ceyhan dünyayı, insanı dini hurafelerle değil, akıl ve bilgiyle izah etmekten yana olmuş bundan hiçbir zaman taviz vermemiştir. Din yoktur, dindar cabil insanlar vardır Ceyhan için. Ceyhan aydınlanma felsefesine son derece bağlı biriydi. Spinoza hayatı boyunca okuduğu bir düşünürdü.⁴

Kaynaklar

1. Ceyhan, Kırkor. *İt Yatağında Ekmek Ufağı*. İstanbul: Gül Matbaası, 1981
2. _____. *Teneke Bağlayanlar*. İstanbul: MÜ-KA Matbaası, 1995.
3. _____. *Cenmet Kimin?*. İstanbul: MÜ-KA Matbaası, 1995.
4. _____. *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 1998.
5. _____. *Kapıyı Kimler Çalıyor*. İstanbul: Belge Yayınları, 1999.
6. _____. *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2000.
7. Aladağ, Aybike, Kırkor Ceyhan'ın Eserlerinin Oluşumsal Yapısalcı Yöntem Işığında İncelenmesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Nevşehir 2014. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Şamil Yeşilyurt)
8. Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Dönemi Arşiv Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını, Tarih ve Toplum, S:228, Aralık 2002, s. 41-51.
9. Gilchrist, Cherry, *Dokuzlar Çemberi*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1993, s. 44. (Çev. Şen Süer Kaya

(4) Arsen Ceyhani, agm.